

НАУКОВІ ПОГЛЯДИ М. В. НЕРУЧЕВА В КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ (ДРУГА ПОЛОВИНА XIX ст.)

І. О. Бояринова

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН
bojarinova.io13@gmail.com
ORCID 0000-0002-9228-464X

С. В. Нижник

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН
cvetn@meta.ua
ORCID 0000-0002-4777-8018

Ключові слова: аграрна сфера, сільське господарство, прибуток, теоретико-методологічні засади, сільськогосподарська економіка, Михайло Неручев.

У статті висвітлено діяльність науковця-аграрника, публічного та громадського діяча Михайла Неручева, розкрито його внесок у становлення та популяризацію сільськогосподарської економіки як науки в другій половині XIX ст. З'ясовано, що в наявній літературі теоретико-методологічні напрацювання вченого в даній галузі вичерпно не розкрито, хоча і становлять цінність. Проаналізовано основні публікації дослідника, на підставі чого охарактеризовано його наукові погляди. Показано, що Михайло Неручев займався активним поширенням набутих на власному практичному досвіді інноваційних знань та вчень у сфері ведення сільськогосподарської діяльності з метою отримання позитивного економічного ефекту від її організації. Досліджуючи основні чинники досягнення даного результату, як основи сільськогосподарської економії, учений виокремлював наступні: науковий підхід, державний вплив (аграрну політику), кліматичний чинник, інноваційно-інтенсивні системи господарювання (використання удосконалених сільськогосподарських знарядь праці та техніки), землю, працю, а також капітал. Визначено, що М. Неручев порушив та вивчав низку важливих питань у досліджуваній нами тематиці: причини та наслідки низького рівня розвитку аграрної економіки як науки; актуальність чинників формування прибуткових і раціонально організованих багатогалузевих сільськогосподарських підприємств; генерування засад підприємницької діяльності; необхідність навчально-наукової підготовки в галузевих освітніх закладах задля ефективного ведення господарств; поширення аграрно-економічних науково-обґрунтованих знань та вчень, спрямованих на подолання кризових явищ розвитку аграрної сфери. З'ясовано, що мета сільськогосподарської економіки (за Михайлом Неручевим) полягала в організації ефективної (прибуткової) діяльності господарства на основі синтезу підприємницьких та наукових засад його ведення.

SCIENTIFIC VIEWS OF M.V. NERUCHEV IN THE CONTEXT OF THE FORMATION OF AGRICULTURAL ECONOMY (SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY)

I. Boyarinova, S. Nyzhnyk

National Scientific Agricultural Library of the National Academy of Sciences

Key words: agrarian sphere, agriculture, profit, theoretical and methodological principles, agricultural economy, Mykhailo Neruchev.

The article highlights the activities of the agrarian scientist, public and social figure Mykhailo Neruchev, and reveals his contribution to the formation and popularization of agricultural economics as a science in the second half of the 19th century. It has been found that the theoretical and methodological developments of the scientist in this field are not fully disclosed in the existing literature, although they are valuable. The researcher's main publications

were analyzed, on the basis of which his scientific views were characterized. It is shown that Mykhailo Neruchev was engaged in the active dissemination of innovative knowledge and teachings acquired through his own practical experience in the field of agricultural activities with the aim of achieving a positive economic effect from its organization. Investigating the main factors of achieving this result, as the basis of agricultural economy, the scientist singled out the following: scientific approach, state influence (agrarian policy), climate factor, innovation-intensive management systems (use of improved agricultural tools and techniques), land, labor, as well as capital. It was determined that M. Neruchev raised and studied a number of important issues in the topic we are investigating: the reasons for the low level of development of agrarian economy as a science and its consequences; relevance of factors for the formation of profitable and rationally organized multi-sectoral agricultural enterprises; generating the basics of entrepreneurial activity; the need for educational and scientific training in branch educational institutions for effective farming; dissemination of agrarian and economic scientifically based knowledge and teachings aimed at overcoming crisis phenomena in the development of the agrarian sphere. It was found out that the purpose of agricultural economics (according to Mykhailo Neruchev) was to organize effective (profitable) economic activity based on the synthesis of business and scientific principles of its management.

У контексті дослідження становлення сільськогосподарської економіки як науки важливе місце належить вивченню теоретичного та практичного доробку науковців, які розвивали аграрно-економічні ідеї в другій половині XIX ст. Серед них помітно вирізняються напрацювання вченого-аграрника, публічного та громадського діяча Михайла Васильовича Неручева (1835–1922 рр.). Прикладом діяльності його як аграрного економіста, була наукова та практична робота, серед іншого, в Херсонській, Бессарабській, Таврійській губерніях.

Учений займався питаннями організації ефективного ведення сільського господарства, агрономії, тваринництва. На його рахунок понад 330 наукових публікацій. У них прослідковується лінія, присвячена проблемним аспектам економічного розвитку аграрної сфери та сільськогосподарської економіки як науки, актуальність яких не втрачається і дотепер¹. Отже, метою статті є розкриття наукових поглядів та теоретико-методологічних напрацювань Михайла Неручева в сфері сільськогосподарської економіки в період другої половини XIX ст.

У науковій літературі спектр діяльності М. Неручева, а тим паче його внесок у формування аграрної економіки другої половини XIX ст., залишається недостатньо вивченим. Лише В. Гар-

кавко розглядає вченого як одного із класичних представників вітчизняної сільгоспекономії, який здійснив помітний внесок у її розвиток². Окрім того, він зазначає, що в повоєнну добу праці видатних «дореволюційних» сільгоспекономістів (у т.ч. М. Неручева), подавалися лише як наукові видання винятково агрономічної спрямованості. Не дивно, що Михайло Неручев у праці академіка В. Вергунова постає, насамперед, як «агроном-літератор»³. У свою чергу, П. Шаутін охарактеризував його як відомого агронома і спеціаліста з сільського господарства, дослідника аграрних відносин Таврійської губернії початку XX ст.⁴ У працях В. Нохріної, Н. Коваленка, Ю. Лукашевича та інших науковців, М. Неручев згадується оглядово. Він розглядається в якості вченого, який пропагував активну діяльність у справі поширення сільськогосподарських знань серед населення та створення відповідних освітніх та спеціальних установ і організацій. Отже, аналіз стану розробки досліджуваної проблематики свідчить про не-

² Гаркавко В. К. Про хліб наш насущний наука (Сільськогосподарська економія – основа теоретичного вчення про економіку і організацію сільгоспвиробництва) : монографія. Київ: НУХТ, 2018. С. 15.

³ Вергунов В. А. Агрономія і становлення науки про тваринництво на теренах України та Франції (друга половина XVIII ст. – 1917 рік) / УААН, ДНСГБ : монографія. Київ, 2009. С. 140.

⁴ Шаутін П. В. М. В. Неручев как исследователь аграрных отношений в Крыму в начале XX в. Ломоносовские чтения : материалы междунар. науч. конф. студентов, аспирантов и молодых ученых, г. Севастополь, 2013 г. Севастополь, 2013. С. 110–112.

¹ Перепелкин А. П. Историческая записка о 30-тилетней деятельности Императорского Московского общества сельского хозяйства и его Президента И. Н. Шатилова, 1860–1889 г. Москва : Т-во скоропечатни А. А. Левенсон, 1890. С. 37–43.

обхідність заповнити прогалини стосовно внеску М. Неручева у становлення аграрної економіки як науки та розкритийого основні теоретико-методологічні напрацювання в даній сфері.

Діяльність Михайла Неручева в другій половині XIX ст. мала як теоретичну, так і практичну спрямованість. Він займався поширенням наукових, інноваційних знань у сфері ведення сільськогосподарської діяльності з метою досягнення позитивного економічного ефекту від організації господарства. Після повернення із закордонного відрядження М. Неручев, за попереднім рішенням Департаменту землеробства і сільськогосподарської промисловості, з січня 1868 р. очолював навчальну ферму в Петровській сільськогосподарській академії⁵. Застосування вченим запозичених інноваційних економічних методів призвело до суттєвого збільшення прибутковості даного господарства. Так, показово зросли виробничі показники в галузі тваринництва, на 82,2 % збільшилася молочна продуктивність корів⁶.

Паралельно (з травня 1869 р.) М. Неручев викладав лекційний курс із сільськогосподарської економіки на відповідній кафедрі. Він також очолював низку галузевих періодичних видань. Зокрема, працював у «Руській літописі» та «Руському сільському господарстві». Тематичні матеріали з досліджуваної нами тематики в журналі складали 4,43% від загальної кількості. Їм передували матеріали з тваринництва, рослинництва, загальні питання сільського господарства, землеробства, критики і бібліографістики⁷. Це є свідчення того, що Михайло Неручев, як учений та головний редактор, мав розуміння актуальності, важливості розгляду і поширення науково-обґрунтованих знань з аграрної економіки з метою отримання прибутковості сільського господарства.

Підтвердженням цього також є праця «Загальні умови покращення господарств» (1869 р.). У ній висвітлюється сутність і умови ведення економіч-

но прибуткового господарства. Для досягнення даної мети, вчений наполягав на організації взаємодії різних розвинених галузей на основі науково-обґрунтованих організаційно-економічних методів діяльності. Називав він такий процес «єдиним господарським організмом»⁸. Слід також відмітити, що дана гіпотеза має певні спільні ознаки з ідеєю «Економічного організму» І. Овсінського (1897 р.).

Досліджуючи основні чинники формування ефективного ведення господарства, як основи сільськогосподарської економіки (див. рис. 1), М. Неручев виокремив наступні: знання та вміння в організації сільського господарського; кліматичний чинник; землю та покращення її властивостей; працю; капітал; інноваційний підхід та новітні інтенсивні системи господарювання (використання удосконалених сільськогосподарських знарядь праці та техніки)⁹.

Рисунок 1. Ієрархія чинників формування ефективної сільськогосподарської економіки за Михайлом Неручевим¹⁰

Окрім того, особливого значення і першочерговості у веденні раціонального сільського господарства М. Неручев надавав землеробству

⁵ Центральный государственный архив города Москвы, ф. 228, оп. 2, спр. 158, арк. 12–15.

⁶ Козлов С. А. Российские ученые-аграрники XIX–XX века: Историко-биографические очерки. Москва: Политическая энциклопедия, 2019. С. 202; Неручев М. В. Сообщение с фермы Петровской академии и способы улучшения скотоводства в русском хозяйстве. Русское сельское хозяйство. 1870. Т. V. № 3. С. 18–26.

⁷ Нохрина В. А. Из истории сельскохозяйственной печати. Журнал «Русское сельское хозяйство» (1869–1876 гг.). Библиографический журнал. 2022. Т. 2. № 1. С. 60.

⁸ Неручев М. В. Общие условия улучшения хозяйств. Русское сельское хозяйство. 1869. Т. 1. № 1. С. 9.

⁹ Неручев М. В. Общие условия улучшения хозяйств. Русское сельское хозяйство. 1869. Т. 1. № 1. С. 18.

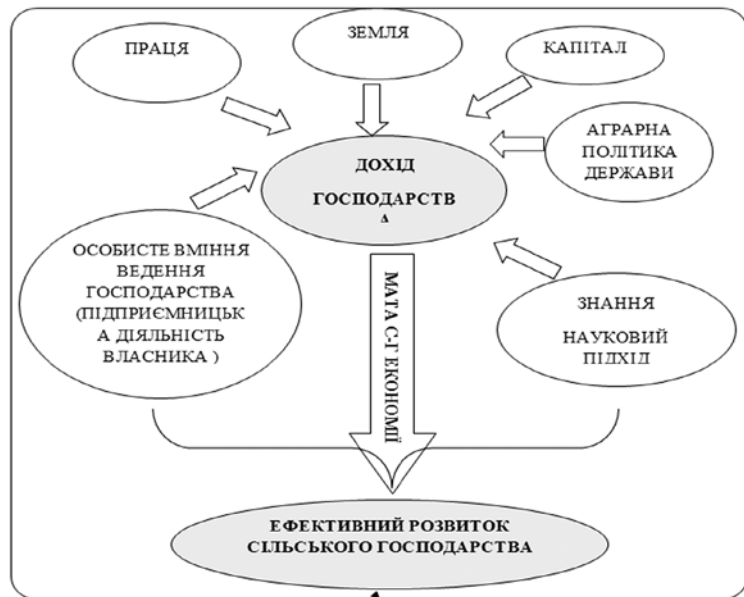
¹⁰ Неручев М. В. Теория ренты и сельскохозяйственная практика. Русское сельское хозяйство. 1869. № 5. С. 61–64; Неручев М. В. Обзор по сельскохозяйственной экономике. Русское сельское хозяйство. 1870. Т. 6. № 6. С. 323–339; Неручев М. В. Общие условия улучшения хозяйств. Русское сельское хозяйство. 1869. Т. 1. № 1. С. 8–19.

та родючості ґрунту, необхідності їхнього покращення¹¹. В праці «Огляд із сільськогосподарської економії» (1870 р.)¹² знаходимо твердження про труднощі застосування вище вказаного інноваційного індивідуального підходу окремими власниками та суб'єктами діяльності. Причиною цього вчений убачав відсутність у них необхідного рівня наукового підґрунтя та модернізованих знарядь/техніки. У вирішенні даних питань та формуванні ефективної сільськогосподарської економіки дослідник виокремлював важливість державного впливу та відповідної аграрної політики¹³.

У праці «Характеристика наших господарств до 1861 року і зміни, що відбулися в їх організації після 1861 року»¹⁴ Михайло Неручев намагався визначити причини низького рівня розвитку аграрної економіки як науки, зменшення прибутковості суб'єктів діяльності. У результаті він прийшов до висновків, що основою досліджуваним негативних явищ стали нерациональне використання ресурсу праці, відсутність системи рахівництва та чіткого контролю за витратами виробництва в аграрній сфері, обмеженість наукового підґрунтя у веденні сільського господарства, низький рівень особистих умінь та навичок власників ведення підприємницької діяльності, а також існування пережитків кріпосного права в аграрній сфері.

Вивчення наукової спадщини М.Неручева в сфері сільськогосподарської економіки періоду другої половини XIX ст. дозволяють узагальнити теоретико-методологічні засади її як науки та сформулювати основну мету (див. рис. 2). Вважаємо, що вона полягала в організації ефективної (прибуткової) діяльності господарства на основі застосування синтезу підприємницьких та наукових засад.

Рисунок 2. Теоретико-методологічні засади сільськогосподарської економії за Михайлом Неручевим¹⁵

Отже, аналіз наукового доробку Михайла Неручева свідчить про порушення та дослідження аграрним вченим низки важливих питань у галузі сільськогосподарської економіки періоду другої половини XIX ст.:

- проблематики розвитку сільськогосподарської економіки;
- актуальності чинників формування прибуткових і рационально організованих у своїй діяльності багатогалузевих аграрних господарств;
- формування основ підприємницької діяльності;
- необхідності навчально-наукової підготовки в сільськогосподарських освітніх закладах із метою організації ефективного ведення сільськогосподарського виробництва;
- поширення науково-обґрунтованих знань та вчень з аграрної економіки для збільшення прибутковості сільського господарства.

¹¹ Неручев М. В. Теория ренты и сельскохозяйственная практика. Русское сельское хозяйство. 1869. № 5. С. 62.

¹² Неручев М. В. Обзорение по сельскохозяйственной экономике. Русское сельское хозяйство. 1870. Т.6. № 6. С. 333.

¹³ Неручев М. В. Обзорение правительственных распоряжений, касающихся русского сельского хозяйства. Русское сельское хозяйство. 1870. Т.4. № 1. С. 155.

¹⁴ Неручев М. В. Характеристика наших хозяйств до 1861 года и изменения, последовавшие в их организации после 1861 года. Сельское хозяйство и лесоводство. 1866. № 9. Отд. II. С. 3.

¹⁵ Неручев М. В. Теория ренты и сельскохозяйственная практика. Русское сельское хозяйство. 1869. № 5. С. 61–64; Неручев М. В. Обзорение по сельскохозяйственной экономике. Русское сельское хозяйство. 1870. Т.6. № 6. С. 323–339; Неручев М. В. Обзорение правительственных распоряжений, касающихся русского сельского хозяйства. Русское сельское хозяйство. 1870. Т.4. № 1. С. 152–167; Неручев М. В. Общие условия улучшения хозяйств. Русское сельское хозяйство. 1869. Т. 1. № 1. С. 8–19; Неручев М. В. Сообщение с фермы Петровской академии и способы улучшения скотоводства в русском хозяйстве. Русское сельское хозяйство. 1870. Т. V. № 3. С. 18–26; Неручев М. В. Характеристика наших хозяйств до 1861 года и изменения, последовавшие в их организации после 1861 года. Сельское хозяйство и лесоводство. 1866. № 9. Отд. II. С. 2–4.

References

- Verhunov V. A. Ahronomiia i stanovlennia nauky pro tvarynnytstvo na terenakh Ukrainy ta Frantsii (druha polovyna XVIII st. – 1917 rik) / UAAN, DNSHB : monohrafiia. Kyiv, 2009. 278 s.
- Harkavko V. K. Pro khlib nash nasushchnyi nauka (Silskohospodarska ekonomii – osnova teoretychnoho vchennia pro ekonomiku i orhanizatsiiu silhospvyrobnytstva) : monohrafiia. Kyiv: NUKhT, 2018. 464 s.
- Kozlov S. A. Rossiyskie ucheniye-agrarniki HIIH–HH veka: Istoriko-biograficheskie ocherki. Moskva : Politicheskaya entsiklopediya, 2019. 967 s.
- Neruchev M. V. Teoriya rentyi i selskohozyaystvennaya praktika. Russkoe selskoe hozyaystvo. 1869. № 5. S. 61–64.
- Neruchev M. V. Obozrenie po selskohozyaystvennoy ekonomii. Russkoe selskoe hozyaystvo. 1870. T. 6. № 6. S. 323–339.
- Neruchev M. V. Obozrenie pravitelstvennykh rasporyazheniy, kasayuschihsya russkogo selskogo hozyaystva. Russkoe selskoe hozyaystvo. 1870. T. 4. № 1. S. 152–167.
- Neruchev M. V. Obschie usloviya uluchsheniya hozyaystv. Russkoe selskoe hozyaystvo. 1869. T. 1. № 1. S. 8–19.
- Neruchev M. V. Soobschenie s fermi Petrovskoy akademii i sposoby uluchsheniya skotovodstva v russkom hozyaystve. Russkoe selskoe hozyaystvo. 1870. T. V. № 3. S. 18–26.
- Neruchev M. V. Harakteristika nashih hozyaystv do 1861 goda i izmeneniya, posledovavshie v ih organizatsii posle 1861 goda. Selskoe hozyaystvo i lesovodstvo. 1866. № 9. Otd. II. S. 2–4.
- Nohrina V. A. Iz istorii selskohozyaystvennoy pechati. Zhurnal «Russkoe selskoe hozyaystvo» (1869–1876 gg.). Bibl.-inform. diskurs. 2022. T. 2. № 1. S. 57–62.
- Perepelkin A. P. Istoricheskaya zapiska o 30-tiletney deyatel'nosti Imperatorskogo Moskovskogo obshchestva selskogo hozyaystva i ego Prezidenta I. N. Shatilova, 1860–1889 g. Moskva : T-vo skoropechatni A. A. Levenson, 1890. 746 s.
- Tsentrallyy gosudarstvennyy arhiv goroda Moskvy, f. 228, op. 2, spr. 158, ark. 12–15.
- Shautin P. V. M. V. Neruchev kak issledovatel agrarnykh otnosheniy v Krymu v nachale XX v. Lomonosovskie chteniya : materialy mezhdunar. nauch. konf. studentov, aspirantov i molodykh uchenykh, g. Sevastopol, 2013 g. Sevastopol, 2013. S. 110–112.